

DR. I. N. ANGELESCU

— o o —

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

No 144.36 =

ISTORIA

COMERȚULUI UNIVERSAL

IN LEGĂTURĂ CU

ISTORIA ECONOMICA

ȘI CU

ISTORIA CULTURII POPOARELOR

~~~~~  
Lecțiuni de deschidere a cursului de Istoria Comerțului la  
Academia de Inalte Studii Comerciale și Industriale  
~~~~~

BUCUREȘTI

NOUA TIPOGRAFIE PROFESIONALĂ, DIMITRIE C. IONESCU

9. — STRADA CÂMPINEANU. — 9

1915

Prețul 1 leu.

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
București

Cota

45532

Inventar

449683

ISTORIA COMERTULUI MONDIAL

IN LEGĂTURĂ CU

ISTORIA ECONOMICĂ ȘI CU ISTORIA CIVILIZAȚIEI

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

No. 14436

^{DN}
DR. I. N. ANGELESCU

— 000 —

ISTORIA COMERȚULUI UNIVERSAL

IN LEGĂTURĂ CU

ISTORIA ECONOMICA

ȘI CU

ISTORIA CULTURII POPOARELOR

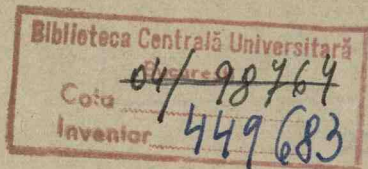
~~~~~  
Lección de deschidere a cursului de Istoria Comerțului la  
Academia de Inalte Studii Comerciale și Industriale  
~~~~~

BUCUREȘTI

NOUA TIPOGRAFIE PROFESIONALĂ, DIMITRIE C. IONESCU

9. — STRADA CÂMPINEANU. — 9

1915

04/98764
449683

III 455 532

DE ACELAȘ AUTOR:

A. IN FORMĂ DE CĂRȚI

1. Principii de metodă și regularități statistice 1912.
2. Kriminalitätsbewegung in Rumänien in den letzten 35 Jahren 1912.
3. Despre mortalitate, 1912.
4. Origina răzeșilor și moșnenilor, 1909.
5. Mai mult idealism, 1910.
6. Cooperația și Socialismul în Europa. (operă premiată de Academia Română). 1913.
7. Asigurările sociale în Statele moderne, (operă premiată de Academia Română), 1913.
8. În jurul scrierii „Cooperarea și Socialismul în Europa”. 1914.
9. L'Evolution du commerce extérieur de la Roumanie, 1914.
10. Le Mouvement coopératif en Roumanie, 1914.
11. Cunoașterea și conducerea pieții economice. 1914.
12. Cunoașterea și conducerea pieții economice. Ediția II-a. 1915.
13. Agricultorii și repartizarea pământului în 1913, București. 1915.
14. Intreprinderi și profesii (sub presă).

B. IN REVISTE

1. „Impozitul progresiv pe plus-valuta imobiliară și tendința politicii financiare moderne” în *Econ. Naț.*, 1911.
2. „Protecționismul german și țările exportatoare de cereale” în *Econ. Naț.*, 1911.
3. „Rolul băncilor în crizele economice” în *Rev. Econ. și Financiară*, 1913.
4. „Piața financiară și situația economică” în „*Rev. Econ. și Fin.*”, 1913.
5. „Fluctuațiile pieții economice” în „*Rev. Econ. și Fin.*”, 1914.
6. „Descrerea natalității la popoarele civilizate” în *Buletinul statistic al României*, 1912.
7. „Despre număratoarea populației” în *Econ. Națională*, 1910.
8. Număratoarea populației în România” în *Econ. Naț.*, 1912.
9. „Poporația română în 1912; statica poporației” în *Econ. Naț.*, 1913.
10. „Mișcarea poporației române în 1912; dinamica poporației”. Raport 1913.
11. „Repartiția proprietății și a exploatărilor în Germania” în *Econ. Naț.* 1911.
12. „Intreprinderi și profesii” în *Econ. Naț.*, 1913.
13. „Criza agrară în țările din apusul și mijlocul Europei” în *Econ. Naț.*, 1911.
14. „Asigurările sociale; studiu de legislație internațională” în *Buletinul statistic al României*, 1911.
15. „Asigurările în agricultură” în *Buletinul statistic al României*; 1911.
16. „Asigurările sociale obligatorii” în *Rev. Democr. Române*, 1911.
17. „Reforma asigurărilor sociale în Germania în 1911” în *Buletinul statistic al României*, 1912.
18. „Introducerea asigurărilor sociale în Anglia” în *Viata Rom.*, 1912.
19. „Organizarea economiei naționale în timp de război” în „*Argus*” 1915.

PREFAȚĂ

Public, în broșură, această Introducere la cursul meu de Istoria Comerțului, ținut la Academia de Înalte Studii Comerciale, nu pentru studenții, cari au ocazia să cunoască din altă parte gândirile cuprinse aci. O public spre a putea cădea mai ușor în mâinile specialiștilor și a celor cari se interesează de mersul acestei noi instituții de învățământ superior. Și unii și alții îmi pot fi de folos.

Primii, prin observațiunile, ce vor face cu privire la clăsarea și interpretarea dată de mine, fenomenelor economice ale trecutului. Ceilalți, prin indicarea nevoilor vieții de azi, care ar putea fi lămurite și satisfăcute în urma expunerilor mai amănunțite ale experiențelor trecute.

Spiritul, în care înțeleg să expun acest curs, și lumina, pe care încerc să o arunc asupra faptelor expuse, pot fi judecată de toți aceia, cari știu că pentru provocarea unui avânt economic ne trebuie nu numai lucrători buni și instrumente docile în mâinile altora, dar și oameni cu pregătire economică superioară, cu vederi largi și capabili să conceapă și să înfăptuiască întreprinderile mari, care aduc avântul efectiv și durabil al economiei naționale.

Pentru deschiderea unor astfel de perspective, nu e nimic mai potrivit, decât interpretarea activității comerciale trecute a popoarelor, având în continuu în minte conștiința scopului acestei interpretări. Și cui poate fi indiferentă perspectiva unui avânt economic al poporului nostru ?

Autorul

Domnilor,

Nu deschid un curs, ci continuu un curs început. Între altele, o fac aceasta și pentru faptul că întâmplările trecutului sunt date, care nu se mai pot schimbă. E suficient să fie complet cunoscute și ele vor apare ascultătorilor la fel, ori de cine ar fi expuse.

Poate de sigur să lipsească *ceva* din expunerea cea mai credincioasă a evenimentelor, petrecute în cursul timpului străbătut de privirea unui om. Dar acest *ceva* se poate dobândi chiar numai din răscolirea și interpretarea unui fragment din istoria activității oamenilor și a popoarelor. Și ne mai rămâne, chiar în acest an, de văzut și urmărit un lung fragment din această istorie.

Înainte de a trece însă la înfățișarea istoriei comerțului universal, al lumii mai nouă, mă simt dator să insist asupra acelor gândiri, care nu rees dela sine, după simpla cetire sau expunere a paginilor unei cărți oarecare. Peste mulțimea faptelor, — cu greu de înregistrat adesea de mintea noastră, — se revarsă lumina gândirii fiecărei personalități, care și-a consacrat vreme mai multă pentru descurcarea lor. Rezultatul acestei gândiri se poate oglindi în **scopul**, ce-și propune fiecare prin predarea de pe o catedră, în **raporturile de cauzalitate**, ce stabilește între fenomenele economice trecute, și în **aplicările raționale** ale activității trecute la viața economică de astăzi. Acestea sunt cele trei mari chestiuni, ce-mi propun să le lămu-

resc într'o privire generală asupra istoriei comerțului popoarelor, și de ele mă voi ține în toate expunerile viitoare, când vom pătrunde mai adânc în viața comercială a fazelor, pe care le schițăm acum.

Nu pentru dragostea de trecut reînviem noi în acest curs viața economică a popoarelor dispărute sau aceea dela începutul popoarelor de astăzi. Sunt negreșit și oameni, cari au ajuns să se pasioneze de filele îngălbenite ale cărților din alte veacuri de demult, n'au fost în stare să ajungă la scopul propus, și s'au oprit la mijlocul drumului. Dintre aceștia, vom avea ocaziunea să întâlnim în cercetările noastre de istorie economică pe acei *laudatores temporis acti*, de o parte, pe susținătorii unei organizații economice patriarhale, iar pe de alta pe predicatorii comunismului, care ar fi fost începutul și ar avea să fie sfârșitul evoluției economice a popoarelor. Dar noi trebuie să lăsăm altora mai inventivi să *descopere* (!) și să propună sisteme de viețuire economică nemai văzute sau poate cunoscute numai de sălbaticii preistoriei, ori de începuturile istoriei. Vom lăsa de asemenea naturilor poetice și sentimentale să propovăduiască și să admire formele de organizație economică ale vremurilor duse. **Menirea noastră este să înțelegem, să conducem și să dominăm viața economică de astăzi.** În cât, *studiul comerțului trecut nu-l facem, decât pentru trebuințele vieții comerciale de astăzi.* Aceasta este una din ideile călăuzitoare ale cursului acesta și ea ne va impune ce părți să alegem și să accentuăm din vasta și variata activitate comercială a trecutului.

Legătura intimă, care ne duce la această idee fundamentală, pornește dela problema de viață a comerțului și a clasei comercianților din vremea noastră.

În veacul trecut în special, comerțul și comercianții au fost atacați din două părți. De o parte s'a pretins înfăptuirea unei organizații de stat a întregii vieți economice. Fiecare om, muncitor intelectual sau manual, ar fi avut să primească o răsplată fixă. Câștigul producătorului de mărfuri și mai ales al comerciantului, al celui care cumpără spre a vinde mărfuri, eră socotit nedrept. Cu această credință, s'a aruncat anatema în special asupra comercianților, cari ar fi o clasă parazită, fără nici un rol util în viața economică modernă și menită să dispară. Această concluzie e un loc comun al mai tuturor nuanțelor de socialism.

De altă parte, fără a se răsturna întreg mecanismul, în care se mișcă viața economică modernă, s'a spus că se poate și este necesar chiar să se suprimă întreaga clasă negustorească, de oarece nu are un rol util. S'a pretins că adevărata organizare economică, potrivită pentru vremurile noastre, ar fi o grupare a consumatorilor, cari să cumpere direct, prin asociația lor, măr-

furile producătorilor, asociați și ei la rândul lor. Prin urmare, cooperative de producție, puse în legătură directă cu cooperativele de consum propriu zis, sau de aprovizionare cu instrumente de producție. Într-o astfel de organizație economică negustorul n'ar mai avea nici un rol, iar acei, cari ar mai supraveghea trecerea mărfurilor până la ultimul consumator, nu ar fi decât funcționari ai producătorilor sau consumatorilor.

Dacă ar fi așa, nici existența unui institut de cultură și pregătire a unei clase inutile nu ar mai fi justificată, nici cursul unei istorii a comerțului național și internațional n'ar mai avea interes, dar mai ales revendicările clasei negustorești n'ar mai fi ascultate. Pentru că, cine nu are un rol util în fiecare moment, nu poate cere dreptul la viață. Și nu e nimic mai chinător pentru un om și mai distrugător pentru o clasă, decât pretenția de a lua ceea ce nu i se cuvine.

Dar dacă istoria economică a trecutului ne arată că negustorimea a avut în toate epocile rolul conducător al vieții economice, că ea a adus avântul sau decăderea economică a popoarelor, atunci credințele socialistilor sau ale unora din cooperatiști încep să apară îndoelnice. Iată prin urmare, cum aruncarea privirii în trecut, face să se tempereze entuziasmul amatorilor de descoperiri sau al celor, cari se prind prea ușor în mrejele sistemelor frumos construite.

Să nu ne lăsăm însă ușor înșelați de argumentări. Comerțul și clasa negustorească se poate să fi fost utili în trecut, să fi adus gloria și decăderea, avântul și ruina economică a popoarelor. Astăzi însă se poate să fie altfel. Și dacă ar fi altfel, nu pentru glorie trecute luptăm. Acelea pot fi cel mult subiecte de epoei, dar nu organizări de imitat, numai pentru că au mai fost odată.

Tradiția singură, adică existența unei clase negustorești, rămasă din timpuri trecute, nu poate forma o justificare suficientă a revendicărilor acestei clase. Se pune rău problema din patrea oricărui om de stat, a oricărui economist, când se cer avantajii sau „concesiile”, pentru a folosi sau a se scăpa de ruină o clasă oarecare de oameni. Dacă se pun taxe vamale pe unele produse importate, spre a se da putere de concurență unor produse indigene, aceasta nu se face pentru îngrijirea părintească a câtorva producători, prin exploatarea consumatorilor, obligați să cumpere scump acele produse. Protejarea se face, sau mai bine zis ar trebui să se facă, numai dacă interesul general al economiei naționale cere existența acelei ramuri de producții indigene. Sau, dacă statul, monopolizând spre exemplu căile de comunicațiune pe uscat și pe apă, face cele mai mari sacrificii pentru a mări circulația bunurilor și a micșora cheltuielile de transport, aceasta nu o face spre a îmbogăți pe neguțători cu

bani adunați dela marea majoritate a contribuabililor, ci o face pentru intensivarea circulației economice în genere, și prin aceasta pentru dezvoltarea economiei naționale. Prin urmare, nici odată nu ne ocupăm de interesele separate ale unei clase economice, și revendicările nu se fac, dar mai ales nu se ascultă, decât dacă sunt în armonie cu interesele economice actuale ale întregului popor.

Odată stabilit acest principiu, se vede că existența actuală a clasei negustorești nu îndreptățește singură sprijinirea revendicărilor ei. Trebuie văzut întrucât activitatea comercială este necesară în complexul organizației economice, deci care sunt legăturile dintre diferitele ramuri ale activității economice. Acesta este un al doilea principiu, pe care l-am pus dela început.

Nu se poate înțelege istoria comerțului popoarelor, adică nu se poate înțelege de cine vrea să pătrundă dincolo de povestirea faptelor și curiozităților trecutului și să-și explice avânturile și decăderile, apogeurile și ruinele economice ale popoarelor, dacă nu se cunoaște întreaga organizație economică a fiecărei epoci. Comerțul trecutului și al timpului nostru, și mai cu seamă schimbările în evoluția acestui comerț din timpurile cele mai vechi și până astăzi, se pot explica, dacă sunt puse în legătură cu organizația populației agricole și industriale, cu agricultura și cu industria. Schimbările unei ramuri de activitate economică influențează pe celelalte. Noile forme de organizare ale acestor ramuri se repercutează asupra tuturor celorlalte. Așa încât, viața economică trece dintr'o etapă în alta, în urma influențării reciproce ale agriculturii, industriei și comerțului. Nici istoria agriculturii, nici istoria industriei, nici istoria comerțului, nu se pot face separat; istoria lor nu este o istorie închisă. Schimbări în organizația și tehnica agrară se produc în mai toate cazurile prin schimbări intervenite în organizarea și tehnica industrială.

Mai mult chiar decât aceasta, prefacerile agriculturii și industriei se datoresc în cele mai multe cazuri organizării și tehnicii comerțului. După cum vom documenta în cursul lecțiilor următoare, evoluția se petrece cam în modul acesta: Comerțul are rolul conducător în prefacerile economice. Descoperirile noi, creerile de noi trebuințe omenești, aduc schimbarea tehnicii comerciale și o intensivare a activității negustorești. Schimbările acestea prefac industria și agricultura, dându-le alte organizări. Aceste organizări dau un nou impuls comerțului, și îi înlesnesc sau îl silesc să îmbrace noi forme.

Prin urmare, istoria comerțului popoarelor, trecerea dela o fază la alta, nu se poate explica decât în legătură cu istoria agriculturii și cu istoria industriei. Incât, *cursul nostru de istoria comerțului nu este altceva decât un curs de istorie economică,*

dar cu o privire specială asupra istoriei comerțului. Din aceasta se poate vedea cât de adevărate sunt cuvintele unuia din marii noștri învățați, care spune: „Specializarea este retragerea într'un loc, de unde poți privi mai adânc viața întregă“ (N. Iorga).

În afară de aceste două gândiri fundamentale, după care istoria comerțului popoarelor o expunem sub călauza nevoilor vieții comerciale de astăzi, iar cuprinsul cercetărilor noastre este acela al istoriei economice întregi, ne mai rămâne să accentuăm un al treilea principiu, pe care l-am enunțat.

Din toate cunoștințele dobândite, omul activ în viața economică trebuie să scoată un învățământ practic, pentru învingerea greutăților și pentru orientarea în viață. Fie că-și mărginește toate străduințele pentru reușita sa personală, fie că luptă pentru triumful cuvenit grupării, din care face parte, fie că se înalță până la lupta pentru dezvoltarea și îmbunătățirea situației economice a poporului său față de alte popoare, oricând, omul practic are nevoie să cunoască activitatea economică a trecutului, *căci timpul a consacrat faptele, bogate în rezultate binefăcătoare, și a condamnat faptele nechibzuite și dezastruase.* Pildele trecutului sunt cele mai bune călăuze în orientarea noastră.

Din acțiunea individuală a negustorului din trecutul popoarelor se pot lua momente de curaj, de încredere, de satornicie și perseverență, care duc la înfruntarea greutăților momentane, la înlăturarea tradițiilor învechite și rele și la găsirea formelor unei vieți economice mai ușoare. *Și calitățile sufletești nu trebuie niciodată neglijate în explicarea fenomenelor economice. Degeaba suntem acuzăți, economiștii, de un materialism feroce, în care am vrea să îmbrăcăm și să înlănțuim viața. Acuzația nu ni se mai potrivește nouă, celor de astăzi. Nu bunurile, nu avuția, sunt obiectul cercetărilor noastre. Valori ale bunurilor, în afară de aprecierile omenești, nu există pentru noi. Centrul preocupărilor noastre îl formează omul, cu toate nevoile lui materiale și sufletești, și cu mijloacele satisfacerii acestor nevoi. Iar din izbândă cerințelor noastre, nu rezultă numai o bună stare materială a oamenilor, ci și o înălțare sufletească a lor, o dezvoltare culturală, care este condiționată, după cum veți avea ocazia să vedeți din cursul acestor prelegeri, de o dezvoltare economică.*

Din activitatea clasei negustorești în trecut, se poate lua exemple de organizări trainice și menite să ușureze munca fiecăruia. Astăzi trimite cineva mărfuri în locuri cunoscute, la persoane cunoscute și cu care s'a învoit anterior, le trimite cu siguranța, — în cele mai multe cazuri — că va obține contravaloarea apropiată de cea dorită, și în orice caz este aproape exclusă pierderea completă a produselor lui anterioare. Altfel

a fost în trecut, în timp de multe veacuri. Negustorul, cu întreaga lui avuție, este nevoit sau cearcă singur să meargă în locuri și la popoare necunoscute, trece pe drumuri nesigure printre popoare, care — chiar când nu sunt sălbatice, — își fac un venit obișnuit din jefuirea negustorilor trecători. Pentru înfruntarea acelor greutăți, negustorii, cei dintâi, înfăptuiesc pe o scară întinsă marele principiu al asociației puterilor, răspândit mai apoi în toată viața economică, sub nenumărate forme. Pentru noi se pune întrebarea, dacă aceste creațiuni ale necesităților trecute, pot și trebuie să mai fie aplicate astăzi. Din studierea comparativă a condițiilor de viață din fiecare epocă trecută și din cea de azi, din arătarea rezultatelor consacrate de timp, putem vedea, care sunt formele de asociație, care se impun și trebuiesc realizate astăzi. Este adevărat, că astăzi siguranța transacțiilor și a circulației bunurilor este alta decât în trecut, dar mecanismul vieții economice moderne este de așa natură, încât, de cele mai multe ori, întreprinzătorul cel mai capabil, rămas izolat, este zdrobit în luptă de forța coplesitoare a asociației bine organizată. Acomodarea formelor de organizații trecute la viața economică de astăzi sunt aplicările raționale, de care vorbiam.

De când pe piața mare a lumii de schimburi de produse, apar statele, restrângând și substituindu-se, în oarecare măsură, activității supușilor lor, de atunci putem urmări, în istoria comerțului, exemple de acțiuni binefăcătoare, sau dezaastroase, pentru viața economică a unui popor. S'a întâmplat adesea că o acțiune bine chibzuită a unui stat, a suveranului unui stat, să aducă uneori prosperitate și avânt economic unui popor, cu calități fizice și sufletești inferioare; mult mai numeroase sunt însă cazurile, în care politica comercială nenorocită a unui stat a zădărnicit toate eforturile supra omenesți ale supușilor săi, a adus ruina și mizeria unei populațiuni pentru zeci și sute de ani. Din astfel de exemple ale trecutului, oricine poate dobândi o sigură orientare în judecarea politicii comerciale a statului, din care face parte.

* * *

Iată deci, domnilor, acele gândiri, asupra cărora trebuie să insist, pentru că ele dau esența modului nostru de a înțelege lucrurile, de care ne ocupăm. Și acum am putea continua expunerea istoriei comerțului popoarelor, cam dela sfârșitul epocii medievale, unde se ajunsesse, și până astăzi. În loc de aceasta, să-mi permiteți în această prelegere, să ne oprim puțin în acest punct dela sfârșitul «evului mediu», spre a ne limpezî drumul mai departe. E poate cel mai potrivit moment, pentru a arunca o privire înapoi, peste drumul străbătut până acum, și pentru a

deschide o perspectivă asupra celor ce vom mai avea de cunoscut. Să facem deci o schiță a epocilor principale ale istoriei comerțului universal, dela începutul lui și până în pragul evenimentelor, care aduc astăzi o eclipsă și vor fi menite poate să însemneze momentul unei ere nouă în raporturile comerciale internaționale.

Cea mai depărtată epocă a istoriei comerțului, bine cunoscută, este mai veche cu vre-o 3.000 de ani, decât era noastră. Nu trebuie să ne închipuim însă, că atunci s'au început primele schimburi de mărfuri între oameni, nici că formele schimbului din epoca, la care ne referim, ar fi cele mai primitive și mai rudimentare. Din contră, în mia a treia dinainte de Cristos, găsim, în două centre de pe suprafața pământului, organizații economice foarte dezvoltate: un centru este pe Tigru și Eufrat, iar alt centru este pe Nil; deoparte imperiul babilonean, de altă parte imperiul egiptean. Ambele le găsim într'o ultimă fază a evoluției și fiecare au avut dezvoltarea lor independentă. Reamintesc numai câteva procedee caracteristice din schimburile de mărfuri în interior, nu exterioare, spre a se putea face comparația cu epocile următoare.

După ce întemeietorul statului babilonean vechiu, regele *Hamurabi*, unește vechile orașe, cu organizație separată, într'un stat unitar, alcătuiește un fel de cod de legi, în care se văd caracterizate toate raporturile economice dintre supușii statului babilonean. În astfel de legi se oglindește viața reală a unui timp, căci prescripțiile legale nu se fac decât pentru garantarea și siguranța împlinirii unor legături, care s'au făcut înainte de a fi legea și se fac și fără să fie legea. În codul lui *Hamurabi*, se vede că Babilonenii practicau: cumpărări, închirieri, arendări, împrumuturi. Aurul și argintul erau încă de pe atunci întrebuințate ca instrumente de schimb, nu sub formă de monedă modernă, dar totuși ca unitate de măsură a valorii bunurilor. Existau instituții de credit, bănci, în care se făceau operațiuni de: depozite, plăți la ordin către un terț, și mai ales, cea mai modernă operațiune a *clearing-house*-urilor noastre, compensarea creanțelor clienților diferitelor bănci. Cât de intensă eră circulația bunurilor în statul babilonean, ne putem face o idee din faptul că a 6-a parte din codul *Hamurabi*, adică 50 de paragrafe, se ocupau numai cu afaceri de împrumuturi.

În celălalt centru, în statul egiptean, evoluția avusese altă direcție și ajunsese la o fază, pe care n'o mai întâlnim nicăeri în istoria comerțului universal de până astăzi. În loc de trecerea treptată, prin diferitele faze intermediare, dela «*economia naturală*», adică dela schimbul direct de obiecte utile contra obiecte utile, la «*economia banului*», adică la schimbul de mărfuri prin intermediul unei unități de măsură comună mărfurilor schimbate,

Egiptenii din a 3-a mie de ani dinainte de Cristos, perfecționaseră și acomodară «economia naturală» ou un stadiu de viață politică și culturală mai înaintată, decât aceea potrivită pentru «economia naturală». Egiptul acestor vremuri este un stat, unde predomină funcționarismul civil și clerical. Regele institue în fiecare centru de populație, un fel de magazine, unde adună dela supușii săi o parte din produsele proprietăților lor, un fel de dijme din vremurile de mai târziu. Proprietarii la rândul lor, formau magazine, în care strângeau asemenea produse, din gospodăriile lor proprii. Întreaga funcționărimă, chiar și familia regală, primia din magazinele publice, o cantitate de obiecte necesare întreținerii vieții, cu oarecare deosebire, după rangul fiecăruia. De la magazinele proprietarilor, — căci suntem într'un stadiu, când proprietatea e consolidată, — primiau obiectele necesare vieții, sclavii proprietarilor, sau aceia cari se învoiseră prin contract să le facă proprietarilor anumite lucrări, spre exemplu să le facă haine. Toți încasau prin urmare periodic obiecte alimentare sau obiecte de îmbrăcăminte, cam așa cum încasează astăzi un rentier cupoanele unui capital, plasat într'un împrumut oarecare. Schimbul de produse pe piață într'o astfel de organizațiune economică este foarte redus. Totuși, dacă aveă cineva prea multe porțiuni de pâine sau de carne, conform rangului său, și vroia să aibă obiecte mai puțin indispensabile, aduse din altă parte, transmiteă o parte din drepturile sale asupra magazinului, cum am vorbi în limbagiul modern. Sau, doriă cineva să i se aducă jertfe la moarte și să se roage la zeul vremii pentru el, cedă unui templu o parte din obiectele, ce aveă să primească din magazin. Se transmiteau astfel bunuri sau drepturi asupra bunurilor, cam așa cum se transmit astăzi acțiunile sau obligațiunile, pentru ca apoi noul posesor al lor să încaseze dividendele sau cupoanele.

Am insistat mai mult, în schițarea epocilor comerțului universal, asupra acestor procedee de schimb de mărfuri la cele 2 popoare dela începutul istoriei, pentru a arătă că cele mai vechi organizații economice bine cunoscute, nu sunt și cele mai imperfecte, că după comerțul intens al acelor vremuri urmează secole de lipsă completă de schimburi de mărfuri sau procedee de schimburi mult mai imperfecte, și că timpul de aproape 5000 de ani, adică 3000 înainte de Cristos și două mii după, nu ne dă o evoluție neîntreruptă a comerțului dela forme mai simple și mai imperfecte la forme mai complexe și mai perfecte.

Organizația aceasta economică a celor 2 state eră o fază ultimă a unei lungi evoluții, întregi și distruse după aceea. Agricultura eră în faza unei proprietăți individuale consolidate, și se făcē prin arendări în parcele, prin lucrători cu salariu în natură sau bani și într'o mai mică măsură prin sclavi. Industria

ajunsesse la o perfecțiune, care se menține, cu toate vicisitudinile timpului următor, și e moștenită, în special industria covoarelor, de Asirieni în statul Asiro-Babilonean, de Persanii cei vechi, de Neobabiloneni și de Perșii mai noi; un Nero dela Roma cumpără covoare din Persia pentru milioane de sesterți.

Pe această organizație economică se naște o cultură babiloneană și una egipteană proprie, care nu ne-au fost transmise, decât prin intermediul popoarelor de mai târziu și multă vreme nu le-am atribuit-o decât acelor intermediari, ca Fenicienii și Arabii.

Istoria comerțului se începe deci cu această **epocă egipteano-babiloneană**. Epoca astfel numită nu durează însă atât cât trăesc popoarele egiptean și babilonean. Politicește Babilonienii sunt supuși de Asirieni prin secolul al 10-lea înainte de Cristos, Asirienii de Perși și Babilonienii prin al 7-lea secol, când Babilonienii formează un imperiu Neobabilonean. Egiptenii trăesc ca stat, deși adesea sub stăpâniri streine, până la 3 veacuri înainte de Cristos, când își confundă soarta cu soarta imperiului grecesc al lui Alexandru Macedoneanul. Dar în istoria comerțului, epoca egipteano-babiloneană o încheiem cu vre-o 1500—1800 de ani înainte de Cristos, de când rolul conducător în comerțul universal îl au *Fenicienii*, cari formează în istoria comerțului, **epoca feniciană**.

Caracteristic în această nouă epocă nu este felul schimbului de produse în interiorul unui stat. Mai întâiu, la Fenicienii, nu există un stat în sensul statului egiptean sau babilonean. Ca organizație unitară, politică și economică, ne găsim într'o fază inferioară aceleia din epoca primă, ne găsim în faza, pe care o numim astăzi a «*economiei orașelor*», fază, pe care o vom întâlni mai în urmă de mai multe ori. Un oraș stă în legături de comerț cu un alt oraș independent sau dependent.

Ceeace este nou la epoca feniciană, este faptul că acum se stabilesc legături comerciale permanente între toate populațiile pământului cunoscute atunci. Pe toate țărmurile Mediteranei, spre Africa și spre Europa, au venit Fenicienii din cele două orașe principale, care au ajuns pe rând egemonia: Sidonul mai întâiu și Tirul mai pe urmă. Au pătruns chiar, probabil, și prin Marea Neagră, dar mai sigur în Oceanul Atlantic până la insulele Britanice și până la Golful Guineei, la vestul Africei, și poate că n'o fi exagerată aserțiunea că au făcut de pe atunci ocolul Africei, din însărcinarea unuia din regii Egiptului.

Cum erau organizate stabilimentele comerciale, nu putem să ne întindem să arătăm în această privire generală. Că procedeele lor de schimb nu erau din cele mai perfecte, din câte se practicaseră până în vremea lor, este ușor de înțeles, când știm că ei trebuiau să dea și să primească mărfuri dela popoare, într'o

stare de adevărată sălbăticie. Pentru a ilustra toate acestea, este suficient să citez un exemplu. Fenicienii mergeau pe coasta de vest a Marocului de azi și a Senegambiei, spre a luă fildes. Pentru aceasta se duceau pe țarm, făceau așa ca să fie observați de locuitorii acestor ținuturi, lăsau mărfuri de ale lor pe pământ, și apoi se retrăgeau. Locuitorii de acolo veneau și luau mărfurile, punând în loc fildesul căutat de Fenicieni, cari reușiseră într'un mod oarecare să practice acest schimb fără vorbe și semne; Germanii au numit acest schimb: «comerț mut»: *Stummhandel*.

Epoca feniciană durează și ea, în istoria comerțului, mai puțin decât trăesc negustorii fenicieni, sau urmașii lor Cartaginezii. De prin secolul al 8-lea înainte de Cristos, Grecii încep a trece în fruntea popoarelor comerciale ale lumii, formând o nouă epocă în istoria comerțului. Despre comerțul celorlalte popoare mai vechi decât lumea romană, vorbim numai cu ocaziunea expunerii epocilor fixate. Nici unul din acele popoare, nici chiar Perșii, cari au continuat viața economică a Asiro-Babilonenilor, și au lăsat urme în istorie printr'o organizație politică superioară, prin construcții de drumuri, dar mai ales printr'o organizație a comunicației știrilor dintr'un loc în altul, atât de necesară comerțului modern, dar întrebuițată atunci numai pentru scopuri administrative, nici Perșii și nici alte popoare asiatice nu au mai adus ceva nou în istoria schimburilor mărfurilor. Iar o cultură proprie, n'au mai creiat nici aceste popoare și nici chiar Fenicienii, cărora li se atribuiseră, în timpurile din urmă, toate rezultatele civilizațiilor mai vechi, babilonene, sau și ma departe de cercul popoarelor mai cunoscute istoriei, civilizației chineze. N'au întemeiat o cultură proprie Fenicienii, după cum n'au întemeiat nici Evreii acelorasi timpuri, între altele, pentru că veșnic au făcut pe intermediarii, veșnic s'au acomodat cu popoarele printre cari au trăit, și n'au avut o bogăție proprie, rezultată din schimbul prisosurilor gospodăriilor lor, în cuprinsul statului lor; au fost dependenți, oricât de bine se pricepeau să ia mai mult dela alții, decât dădeau în schimb.

După epoca feniciană, se face în istoria universală în genere două epoce deosebite, acea **greacă** și acea **romană**. Sunt într'adevăr deosebite și ca organizații politice, și ca organizații sociale, și formează două culturi distincte. Din punct de vedere economic, deosebirea nu este însă așa de mare; în orice caz, lumea romană împrumută în parte organizația economică grecească și continuă evoluția începută. Încât, în istoria economică, și în special în istoria comerțului, avem o singură epocă, aceea **greco-romană**, care durează 6—8 secole înainte de Christos și 4—5 secole după Christos.

Expansiunea grecească puternică se începe de prin secolul al 8-lea, de când Fenicienii sunt înlocuiți încetul cu încetul

în Arhipelag, în Italia și în Franța, unde Grecii întemeiază orașe, care trăesc până astăzi. Mai puțin au reușit să se stabilească în nordul Africei, unde au întâlnit totdeauna rezistența Cartaginezilor. Din contră, încă de mult, din epoca legendelor grecești, se stabiliseră pe coastele Asiei mici, și de aci, și din Grecia de azi, se întinseseră spre Nord, prin Dardanele, Bosfor și pe toate țărmurile Mării Negre. Citez numai pentru a stabili puncte de legătură în expunerile din prelegerile următoare, câteva fundațiuni ale Grecilor din acea vreme.

Bizanțul, care încă de atunci joacă un rol însemnat, dar care ajunge într'un moment să devină centrul efectiv al comerțului universal și chiar al celei mai înalte culturi a lumii, și care a rămas în continuu cheia comerțului mondial, chiar sub stăpânirea unui popor inferior, dela care se luptă astăzi să-l smulgă popoare mai înaintate, Bizanțul este o colonie, modestă la început, a orașului Megara.

A fost un moment, de câteva secole, când comerțul internațional, comerțul mai tuturor popoarelor europene și asiatică, trecea prin câteva orașe principale din Nordul Mării Negre, din Crimeea de azi, în special prin orașele *Kaffa* și *Tana*. Ei bine, aceste orașe, despre care vom mai vorbi, își au origina în această epocă grecească, ele sunt colonii al orașului grecesc *Milet*, și au purtat alte nume la început. Astfel *Kaffa* este vechea *Teodosia* a Milesienilor, iar *Kerson-ul* rusesc de astăzi este vechea *Olbia* a Misesienilor.

Când Grecii iau rolul conducător în comerțul mondial, îi găsim în faza «economiei orășenești», nu cu mult mai înaintați decât Fenicienii. Aceasta e faza pe care o trăesc în tot timpul, cât au întâietatea economică și până se întinde peste ei o stăpânire politică streină. Imperiul sporadic al lui Alexandru Macedon, care unește într'un tot populațiile grecești izolate și independente, este o foarte slabă și neînchegată organizație politică, dar nu este în nici un caz o organizație economică unitară, nu însemnează deloc o trecere dela «economia orașelor» la «economia națională», adică la o organizație economică unitară a unui popor.

Cu toate acestea, în însăși faza economiei orașelor, Grecii aduc schimbări, cari însemnează etape în evoluția comerțului. Toate prefacerile față de trecut, cred că se pot grupă în jurul următoarelor 3 fapte principale :

1) *Aglomerarea de populații numeroase în anumite centre, cecace dă naștere orașelor mari, asemănătoare cu orașele moderne ;*

2) *Începerea, pe o scară întinsă, a comerțului cu sclavi, aduși de pe toate țărmurile Mării Negre ;*

3) *Nașterea marilor întreprinderi agricole și industriale,*

ca urmări ale aglomerației de populație și ale întrebuițării sclavilor.

Aceste elemente ale unei organizații economice dezvoltate, proprii grecești, au permis nașterea unei culturi elenice, neasemănat superioare tuturor culturilor mai vechi, și neîntrecută de cultura multor veacuri următoare.

Ceva deosebit de caracterele principale stabilite, nu întâlnim în organizația economică romană, în vremea, în care Roma ajunge să înfrângă și să moștenească Cartagina, cu vre-o 2 secole înainte de Cristos, și apoi să moștenească și imperiul efemer al lui Alexandru Macedon. Introducerea și întrebuițarea sclavilor, pe care și Romanii îi aduceau în cea mai mare parte din ținuturile Mării Negre, mai ales din părțile caucaziene, au ca rezultat transformarea micilor gospodării agricole, în mari gospodării agricole și de aci în mari latifundii. Marile întreprinderi industriale sunt reprezentate în special prin exploatarea miniere, pe care tot întrebuițarea sclavilor le-au făcut posibile. Mai deosebit de ceace se petrecea în lumea greacă, sunt marile întreprinderi comerciale, create prin concesionarea aprovizionării poporației din Roma cu obiectele necesare alimentării. Rezultatul a fost nașterea marilor societăți vectigaliene și a magnaților capitalului în Roma.

Dar tocmai când se părea că organizația economică romană își ajungea apogeul, când imperiul roman își întinsese hotarele aproape peste toată lumea cunoscută a timpului și stabilise o unitate politică, fără a fi avut timpul să statornicească o unitate în organizația economică, să creeze prin urmare o economie națională romană, tocmai atunci se ivesc semnele decadenței, care se continuă până la ruină. Nu intrăm în amănuntele proceselor de desagregare ale vieții economice romane, desagregare, care a adus desfacerea politică a imperiului și nimicirea culturii romane. Trebuie însă să amintim un fenomen, care ne va servi la explicarea începuturilor epocii următoare.

Cu cât Roma creștea, cu atât *comerțul roman se transformă într'un comerț pasiv*. Italia înghițiă în continuu cantități enorme de mărfuri, aduse dinșpre răsărit, mai ales de departe, din India și indirect din China. Din cantitățile mari de monedă, care circulară în lumea greacă și romană așa de ușor, încât scăzuseră dobânda aproape la nivelul dobânzii din vremurile noastre, se scurgea an cu an o parte spre Răsărit, spre India, de unde nu se mai întorcea. De aci urmează criza de monedă și încercări ale împăraților romani de a opri, prin măsuri naive, trimiterea banilor spre India. *Edictul lui Dioclețian*, intitulat *De pretiis rerum venalium*, dela 301, este ultima sfortare de a împiedeca venirea unui dezastru, de a pune o stavilă scumpirii spăimântătoare a mărfurilor. Dar totul a fost zadarnic; mersul

lucrurilor a continuat, banii au dispărut din comerț, și dela «economia banilor» lumea se întoarce la «economia naturală» la schimbul direct de marfă contra marfă. Organizația economică romană se distrusese prin sine însăși, mai înainte ca peste întinsul imperiului să se stabilească popoarele zise barbare.

* * *

Domnilor, în acest moment încetează lumea veche și începe o lume nouă. De obicei se spune însă că acum urmează *lumea medievală*. Se poate, din punct de vedere politic, din punct de vedere social, să intercalăm între lumea veche și cea modernă, o epocă medievală. Din punct de vedere al istoriei economice însă, dela căderea, și desagregarea imperiului roman, începe o istorie comercială continuă, începe evoluția economică a popoarelor, care trăesc și astăzi.

Noțiunile și clasările, transmise și nouă de dascălii noștri mai vechi, trebuiesc revăzute din când în când și la nevoie corectate. Ce se înțelege prin lumea veche, și în cazul nostru prin comerțul lumii vechi? Am văzut mai întâi că nu e vorba de o singură lume veche, ci de o serie lungă de popoare, care se înlocuiesc unul pe altul. În cursul istoriei vechi, nu întâlnim o continuă dezvoltare economică, dela cea mai imperfectă organizare, până la cea mai superioară, din epoca de mărire a imperiului roman. Dar nici nu dispar toate rezultatele muncii fizice și intelectuale ale unui popor, de îndată ce o stăpânire străină îi nimicește viața politică independentă a acelui popor.

De cele mai multe ori, progresele realizate în viața economică trăesc și după pierderea independenței politice și se împrumută și de poporul stăpânitor.

Prin urmare, în istoria economică și în special în istoria comercială, nu începem o epocă nouă, de câteori se schimbă stăpânirile politice ale unor popoare asupra altora, dar nici nu ptem admite o sigură evoluție economică, întreagă, dela începutul istoriei și până astăzi. Din contră, după caracterile vieții economice interioare, am putut stabili, în lumea veche, mai multe evoluții economice unitare: dela organizații economice inferioare, am ajuns la forme complexe și superioare, după care a urmat o desagregare, o distrugere a tuturor rezultatelor muncii trecute și o reîncepere a istoriei, fie că viața economică nouă a trecut prin aceleași forme, fie că a mers pe căi mai deosebite. Așa a fost în lumea veche.

Iar după desfacerea organizației romane, se începe o nouă viață economică, simplă, rudimentară, și care îmbracă treptat, treptat, forme mai superioare și mai complexe, până în timpurile noastre. Găsim o continuitate între diversele forme și o expli-

care cauzală, istorică, a fenomenelor economice, cre se succed. În cât, toată istoria economică, și în special istoria comerțului, care durează în cursul ultimelor 15 veacuri, este o epocă asemănătoare, cu cele fixate în cursul celor 35 de veacuri ale lumilor vechi.

Numai că, în epoca aceasta din urmă, comerțul intern, național, și cel dintre popoare, internațional, apucă drumuri nouă, necunoscute în epocile trecute; iar faza de organizație economică, la care am ajuns, este mai superioară, mai complexă, decât oricare din ultimele faze ale epocilor trecute.

În această lungă epocă a unei evoluții economice unitare de aproape 15 veacuri, se pot face mai multe faze. Și trebuie să facem distincțiunea clară între epocă și fază. *Epoca imbrățișează o evoluție economică întregă, cu un început simplu, cu forme intermediare, până la organizația superioară, care mai apoi se distruge. Faza sau perioada este un moment în cursul unei evoluții economice.* Denumirile ne sunt indiferente, dar realitatea faptelor ne impune distincțiunea, pe care o facem; iar expunerea sistematică ne obligă să caracterizăm situațiile deosebite prin câte o denumire. Căci ar fi o greșală, nu de nume, dar de fond, dacă am vorbi de o «epocă egipteano-babiloneană» sau «greco-romană», tot așa cum am vorbi de o «epocă italiană», de o «epocă hanseatică» sau de o «epocă spaniolă», când în realitate acestea din urmă nu sunt decât faze, etape sau perioade, ale unei epoci mai mari a istoriei comerțului popoarelor moderne.

Și acum, pentru că mai interesantă, decât toate epocile lumilor vechi, este epoca istoriei comerciale a popoarelor moderne, atenția noastră trebuie să fie îndreptată mai cu seamă asupra fixării fazelor principale ale epocii din urmă, nu numai pentru motive pedagogice, de expunere sistematică, dar pentru că fixarea aceasta ne va indica și momentele de trecere dela o organizație economică mai inferioară la alta mai superioară, în legătură cu împrejurările politice, istorice, ale fiecărui moment.

În orice manual de istoria comerțului veți vedea, pentru anumite timpuri, vorbindu-se de «**comerțul levantului**». Și nu numai în scrieri de istoria comerțului, dar chiar în tratate comerciale, sau în corespondențe comerciale, mai vechi, se pomenește de «mărfuri ale levantului» sau de «drumuri ale levantului». În însăși privilegiile vechilor noștri domni, se vorbește de drumuri ale levantului se taxează în mod deosebit «mărfuri ale levantului» și a rămas multă vreme în limba țării numele de «negustor levantin».

Ce se înțelege prin comerțul levantului și formează acesta o fază în istoria comerțului modern ?

Comerțul levantului însemnează comerțul răsăritului, dar

regiunile în care se face acest comerț levantin, nu sunt aceleași pentru toate popoarele. Pentru Românii veacului al 15-lea și al 16-lea, comerțul levantin eră acela făcut peste mări, adică peste Marea Neagră și peste Marea Mediterană. Ținuturile locuite de Români și de alți riverani dela Vestul Mării Negre nu erau socotite în raza comerțului levantin. Pentru Italianii aceluorași veacuri, comerțul din toate ținuturile din jurul Mării Negre eră comerț al Levantului.

În genere însă, se înțelege prin comerț al Levantului, acel comerț care se face în Europa răsăriteană, în cecece se numește astăzi prin cărți «Orient» și în Asia toată până la India și China. Mai mult încă. Numai comerțul făcut în aceste regiuni prin Marea Neagră și prin Marea Mediterană poartă numele de comerț al Levantului propriu zis. Când mai târziu se gădesc alte căi de mers înspre India și China, noțiunile se cam încurcă; drumurile nu mai erau levantine, dar comerțul se făcea tot în regiunile levantine. Totuși atât de legată eră numirea dată comerțului, de drumurile și practicile comerciale tradiționale, încât comerțul ce se face pe alte căi în India sau China, nu se mai numește al Levantului, ci al Indiilor Orientale, spre deosebire de alte Indii Occidentale, de care vom vorbi.

De un comerț al Levantului, indiferent dacă se numia sau nu astfel, se poate vorbi din vremea Romanilor, căci numai Romanii, poporul conducător în viața politică și economică a lumii timpului, puteau vorbi de comerțul pe care ei, apusenii, îl făceau cu India răsăritului. Vechile lumi, Egiptenii, Babilonenii, Fenicienii, puteau vorbi mai de grabă de un comerț al *Ponentului*, al Europei apusane, iar nu de un comerț al Levantului. Dela Romani, și apoi în tot timpul următor, până în veacul al 16-lea, în era descoperirilor geografice, India a avut un rol constant în comerțul mondial: a procurat lumii cantități enorme de mărfuri, — necesare sau inutile, dar în orice caz cunoscute și întrebuințate de toate popoarele lumii, — și pentru aceste mărfuri a primit bani. Dar, până la descoperirile geografice dela începutul secolului al 16-lea, nici Apusenii nu s'au stabilit în India să facă comerț, și nici Indienii n'au făcut vre-un comerț activ, venind cu mărfurile lor spre Europa. Alte popoare au făcut în toate timpurile pe intermediarii, dela granița Indiei, până în Apusul Europei.

Dar comerțul Levantului se continuă în timpul imperiului bizantin, în timpul vastei stăpâniri a Arabilor, în timpul vastului imperiu comercial al orașelor italiene, și nici cu căderea acestora nu se distruge. Mai slab decât până în veacul al 16-lea, comerțul Levantului se continuă și în veacurile următoare, până în veacul al 19-lea. Dar în veacul al 19-lea și în începutul veacului nostru, popoarele mari ale lumii contemporane își îndreaptă

toate puterile spre a se împărtași cât mai mult din comerțul răsăritului european și al apusului asiatic; India și China fiind acum scoase din raza comerțului făcut pe vechile drumuri ale Levantului. Căci, în definitiv, care este caza primordială și tendința ultimă a războiului, la care asistăm, decât întinderea stăpânirii, dominațiunii economice asupra așa ziselor «țări nouă» ale Europei de răsărit și asupra ținuturilor din Asia, bogate odinioară, dar părăsite, neexplorate astăzi, din cauza incapacității popoarelor, care trăiesc acolo.

Iată deci cât e de întinsă istoria așa zisului comerț al Levantului; e mai întinsă decât epoca întreagă a istoriei comerțului popoarelor moderne. Chestiunea este, dacă acest comerț al Levantului domină un anumit moment din epoca, de care ne ocupăm acum. Răspunsul este afirmativ. Comerțul Levantului domină primele 10 secole din epoca din urmă, și apoi, dacă ne luăm după marile preocupări ale celor mai înaintate popoare ale Europei din secolul al 19-lea și al 20-lea, comerțul Levantului domină și ultima fază a epocii din urmă a istoriei comerțului internațional. *De aceste fapte trebuie să ne folosim, spre a face din Comerțul regiunilor, care mărginesc două continente, Asia și Europa, spre a face din comerțul Europei de Răsărit și al Asiei de Apus, centrul cercetărilor noastre.*

De pe orice catedră universitară din lume, profesorul, care trece prin oglinda minții lui proprii, toate faptele culese și transmise de cei vechi sau de contemporani, își pune ca centru al preocupărilor sale țara, în care trăiește poporul și neamul său. De pe o catedră franceză, Franța este centrul lumii. De pe o catedră germană, mai ales de pe o catedră germană, cu Germania începe cultura lumii, și tot ce se spune despre popoarele mai vechi, este pentru a se găsi geneza oricărei activități germane; iar ceea ce se spune de popoarele contemporane, în cursul istoriei poporului german, se face pentru a se stabili influențele primite de Germani din afară, dar mai ales pentru a se urmări expansiunea și influența materială sau culturală germană, peste granițele politice ale statelor germane. Domnilor, *de pe o catedră românească, trebuie să facem ca centrul al preocupărilor noastre ținuturile, destul de întinse, pe care a trăit destul de multe veacuri, o populațiune românească, sau populațiuni, din care s'a plămădit o națiune românească.* Demnitatea și mândria, pe care o inspiră unui om convingerea despre însemnătatea universală a poporului său, a adus și aduce întotdeauna încercările grandioase și faptele mari. Cu această convingere, negustorul nostru spre exemplu, nu va fi un interpus al marilor întreprinderi streine, pentru a le înlesni exploatarea bogățiilor pământului și populațiunii noastre, ci va avea curajul, și va risca, să întindă brațele muncii unui popor organizat peste hotarele

lui politice, să aducă de aiurea bogăția și să ducă aiurea din bogăția materială și sufletească a neamului său. Cu această convingere, profesorul de pe o catedră nu se mulțumește să fie producătorul servil al gândirilor dascălilor de aiurea și nu cade într'o admirațiune plecată față de cutare sau cutare personalitate a altui neam, dar se lasă atras în cercetările sale științifice, de aceea ce este mai interesant pentru poporul său. În cât, dacă pe alte catedre se pune ca centru al cercetărilor de istorie economică ținuturile, unde și-au petrecut viața popoarele, care au făcut posibile instituțiile de învățământ unde se predă, tot astfel de pe această catedră suntem îndreptățiți să urmărim toată istoria comerțului universal, întrucât e în legătură cu activitatea comercială, ce s'a desfășurat pe malurile Dunării și pe țărmurile Mării Negre.

Dar, Domnilor, să fie oare numai această demnitate și mândrie, pe care ne-o dă convingerea despre însemnătatea internațională pe care a avut-o și o va mai avea poporul nostru, să fie numai această demnitate și mândrie, ce simțim și am vrea să se reverse de pe orice catedră a noastră, care să ne dicteze obiectul principal al cercetărilor noastre științifice?

Socotesc că suntem mult mai îndreptățiți să facem din ținuturile, numite astăzi «Orient», și pe unde s'a petrecut atâta vreme comerțul levantin, obiectul principal al istoriei comerțului universal, decât dacă am pune ca centru al istoriei comerțului mondial: Germania, Franța, Anglia, sau pe oricare din țările apusene. Nu pentru motive subiective, ci pentru motive obiective.

În epoca istoriei comerțului popoarelor moderne, în curs de 10 secole, cea mai intensă activitate comercială s'a petrecut aici, în peninsula balcanică de azi, la nord, la răsărit și la sud de Marea Neagră. Ce se petrece departe, aiurea, în Apus, stă în strânsă legătură cu viața economică și socială răsăriteană; activitatea comercială a apusului influențează în parte Răsăritul, dar este influențată mult mai mult de Răsărit. În Răsărit, apar primele economii naționale unitare, în Principatele Române, în Ungaria, în Polonia, după cum vom avea ocazia să vedem.

Dar dacă ne gândim mai departe în trecut? Popoarele vechi asiatice își întind influența lor, de stăpânire politică mai ales, peste toată Europa răsăriteană, și toată cultura grecească și moștenirea ei bizantină își întinde razele ei în toate părțile Mării Negre, până departe în «Tartaria» și în Rusia. Care ținuturi de pe pământ pot prin urmare închege și legă mai bine activitatea comercială trecută, — când nevoile pedagogice ale sistematizării și ale expunerii înlănțuite, neîntrerupte, a istoriei comerțului universal ne-o impun, — decât Răsăritul Europei și Vestul Asiei?

Din secolul al 16-lea înainte, e drept, că cea mai intensă activitate comercială se petrece pe țărmurile Atlanticului și dincolo de Atlantic, în lumea descoperită atunci. Orientul lăncezește până în veacul al 19-lea, așa că numai trei veacuri, centrul comerțului mondial a fost, exclusiv, în țările Apusului.

Dar în veacul al 19-lea și acum, popoarele lăncezite se re-deșteaptă, nu mai avem, sau tindem să nu mai avem «exploratori» și «țări de explorat». Pe piața comercială internațională vin acum toate popoarele cu produsele ostanelilor lor și caută toate să facă un comerț activ. Piețe internaționale sunt acum mai multe, după mărfurile principale. Dacă o țară mică, așa cum este azi a noastră, are o bogăție mare, în cereale sau în petrolu spre exemplu, ea își negustorește singură aceste bogății și poate face într'un moment, aici la noi, piața internațională pentru aceste produse, așa că astfel de piețe nu le mai formează numai Londra, Hamburgul sau Anversul.

Iar dacă am privi marile străduințe ale popoarelor moderne de a domina piețele răsăritului, și dacă am căuta cauzele războaielor mai nouă, am vedea că centrul activității și al lup-telor surde de stăpânire economică îl formează, în ultimul veac, tot răsăritul, și deci tot de Comerțul Răsăritului putem lega în-treaga activitate comercială a vechilor continente.

Iată de ce, Domnilor, noi trebuie să privim șirul întâmplă-rilor din viața comercială a popoarelor, *altfel* de cum e privit de pe alte catedre. Se înțelege, că împrejurările independente de voința noastră, ne va face să nu realizăm întreg acest program, acum, când suntem nevoiți să acomodăm ce avem de făcut, cu ceea ce s'a făcut.

* * *

În tot timpul, cât centrul comerțului universal este în păr-țile Europei răsăritene și în Asia de Vest, adică în tot timpul do-minării comerțului Levantului, putem distinge mai multe faze, după popoarele, care au ajuns să aibă un rol oarecare în comer-țul general. Încă din vremea existenței imperiului roman cel mare, întreg, viața economică, politică și socială a răsăritului luase o dezvoltare a parte, continuând mai direct vechea viață grecească. La sfârșitul secolului al 4-lea, se face separarea po-litică a imperiului de Răsărit, de cel de Apus. În imperiul de Apus, în cea mai mare parte, se continuă desagregarea vieții economice, până la nimicirea completă a oricărei organizații Vom vedea mai în urmă, când și în ce mod, se reîncepe viața comercială a popoarelor, care se formează în cuprinsul vechiu-lui imperiu roman.

În imperiul de Răsărit organizația economică romană nu se distruge. Există un centru, de unde pornește o mișcare unitară; e Răsăritul. E drept, că istoria politică pură a Bizanțului ne dă o imagine falsă a întinderii organizației economice, păstrată din vremea Romanilor. Toată viața economică mai dezvoltată se rezumă în Bizanț, și în parte în lumea grecească împrejurătoare. În provinciile mai depărtate, din spre Nord, deși sub stăpânirea nominală bizantină, se distruge de îndată organizația romană, și popoarele, care se formează, din amestecul noilor veniți, cu locuitorii băștinași, își încep dela capăt viața lor, ca și popoarele de pe coprinsul fostului imperiu roman apusan.

Numai Bizanțul singur și câteva alte orașe grecești, — nu provinciile Bizanțului, — continuă să fie centrul de atracție și comerț al timpului. Câteva vreme, Bizanțul nu a fost numai un loc de schimb al mărfurilor streine. Eră și un centru industrial și trimetea mărfuri proprii spre Asia, dar mai ales în Apusul Europei. Renumite în lumea întreagă erau stofele de mătase, făcute din mătasa adusă din China, până ce pe la jumătatea secolului al 6-lea se introduce cultura viermilor de mătase și la Constantinopol. După câțva timp, dela un comerț activ al Grecilor bizantini, Bizanțul trece la un comerț pasiv, devine numai locul de întâlnire al streinilor, cari schimbau mărfurile aduse din toate părțile lumii. De prin secolul al 6-lea chiar, comerțul spre Nord cade în mâna Avarilor. Din secolul al 9—11-lea, intermediarii sunt Bulgarii. În secolul al 11-lea și al 12-lea, intermediarii sunt Ungurii. Spre Nord-Est, tot comerțul e în mâna Rușilor, de prin veacul al 10-lea. Spre Sud, spre Asia și Africa, schimbul mărfurilor îl fac de prin secolul al 8-lea Arabii și tot odată cu ei unele orașe italiene. Incât, putem să ne întrebăm cu drept cuvânt, ce mai rămâne de prin secolul al 8-lea, care să poarte numele de comerț bizantin. Prin urmare, această *fază de preponderență a comerțului bizantin nu durează decât 3 sau 4 veacuri*, deși despre un imperiu bizantin se vorbește până în veacul al 15-lea, adică timp de 10 veacuri.

De prin secolul al 7-lea, se pune în istoria comerțului o fază a *comerțului arab*; unii îi zic chiar epocă. Cred că nu e drept. O stăpânire politică întinsă au avut Arabii, deși în scurtă vreme fărămițită, dar vre-o organizație sau stăpânire economică a lor, niciodată. În anumite părți, pe care le-au cucerit, au împiedecat pe alții, ca pe Greci sau Italieni, să mai facă vre-un comerț. În alte părți, cum e spre exemplu, prin regiunile Caspice și prin Rusia, unde s'au găsit monezi arabe, până spre Scandinavia, au făcut și Arabii comerț. În sfârșit, în alte părți, ca în Africa de Nord, au lăsat să se continue viața economică, primind la ei pe Italieni să facă negoț. Dar când este timpul propriu al comer-

țului Arab, când Arabii să fi avut ei întâietatea comerțului în lume? În secolul al 9-lea începe activitatea comercială a Italianilor, și dacă pe Grecii din Bizanț îi înlocuiesc Italianii, Bizanțul nu-și pierde deloc întâietatea în comerțul universal, ca să facă loc unei întâietăți arabe. Prin urmare, *o perioadă arabă în istoria comerțului mondial nu există*, iar de comerțul arab vorbim cu ocazia comerțului Bizanțului, sau al orașelor italiene.

Succesiunea Bizanțului o iau prin urmare orașele italiene.
De când ?

Comerț pe Adriatică făcea Venetia de mult. În secolul al 8-lea, poate în același timp cu Amalfitanii, ajunseseră până la Constantinopol, pentru că pe vremea lui Carol cel Mare, seniorii longobarzi, care l-au întâmpinat la Pavia, erau îmbrăcați în haine de mătase aduse de Venetieni «de peste mare», cum se exprimă cronicarul călugăr *Saint Gall*. În Africa începuse Pisa relații comerciale cu prinții Arabi, de prin secolul al 10-lea. Dar despre o stabilire sigură a Venetienilor la Constantinopol, cu favoruri și concesiuni dela împărații bizantini, se știe precis de prin veacul al 11-lea și al 12-lea. *Și din acest timp orașele italiene sunt conducătoarele comerțului universal, după ce multă vreme îl împărțiseră cu Bizanțului sau cu clienții Bizanțului.*

Timpul dominării comerțului bizantin de către Italiani este, dacă nu cel mai lung, dar cel mai strălucit din toată istoria comerțului levantin. Italianii stabilesc cel dintâi imperialism economic, întins în toată lumea cunoscută pe atunci. Ei sunt elementele de legătură ale tuturor popoarelor lumii, ei cumpără dela toată lumea și furnizează pe toată lumea. Nu găsim în istoria universală de până atunci exemple de o activitate comercială mai intensă decât a Italianilor din al 13—15-lea veac. În Africa de Nord aveau numeroase orașe proprii și în mai toate celelalte orașe aveau *fondac*-urile lor. Alexandria Egiptului era reînviată prin activitatea lor. În toată peninsula balcanică devin, de prin secolul al 12-lea, dar mai ales în al 13-lea, stăpânitorii exclusivi al comerțului. Până la Principatele Române spre Nord se întinde zona lor comercială, iar dinspre Apus, dela Venetia și Ragusa, pătrundeau negustorii italieni, pe alte drumuri, spre Germanii răsăriteni și spre Unguri. La Nordul Mării Negre fundaseră orașe cu importanță comercială internațională. În Sudul Mării Negre, în toate orașele de pe țărm și departe în interiorul Asiei Mici, aveau colonii statornice, conduse de metropolele din Italia. La Răsăritul Mării Negre, prin ținuturile tătarești din Rusia și mai departe prin regiunile din jurul Mării Caspice, treceau drumurile mari comerciale, care duceau spre China și spre India, trecând prin locuri pustii sau sălbatică astăzi, dar care aveau atunci centre de zeci și chiar sute de mii de locuitori. Capetele acestor drumuri se terminau la Peking în China, la târgul ves-

tit dela Cambai în India și la bogatul oraș Ormuz dela Golful Persic. Prin toate orașele mai mari, pe unde treceau aceste drumuri, Italienii aveau așezămintele lor comerciale. Și tot așa de departe se întindea activitatea lor comercială în centrul și spre Vestul Europei până la Ocean.

Alături de perioada italiană se pune de obicei *perioada hanseatică*, adică a acelor orașe germane, unite în asociația, care s'a numit *hansă*. Aceste orașe joacă un rol mare în istoria comerțului universal, dar nu domină singure nici un moment al acestei istorii. Când Hansa se formează, în a doua jumătate a secolului al 13-lea, orașele italiene aveau de mult dominația asupra comerțului mondial. Iar când centrul comerțului lumii se mută pe țărmul Atlanticului, decadența și ruina orașelor hanseatice se ivește în acelaș timp cu decadența orașelor italiene.

În afară de aceasta, teritoriile, pe care se petrece comerțul hanseatic sunt foarte restrânse. Nici chiar orașele germane nu sunt toate cuprinse în *hansă*; orașele din centrul și sudul Germaniei erau izolate și intrau în zona și sub influența comercială a Italienilor. Iar în afară de ținuturile germane, Hanseții erau concuși de Italieni în Flandra și în Anglia, dominau singuri în Scandinavia până la o vreme, și ajungeau cu multe greutateți până la marele târg dela Novgorod în Rusia și printr'un drum mai secundar al lor atingeau Polonia și Nordul Moldovei, îndreptându-se spre Kaffa. Dar comerțul pe acest din urmă drum nu mai eră în mâinile Hanseților. Așa că, *dominând un teritoriu restrâns și fără să aibă preponderență exclusivă în comerțul mondial, într'un moment oarecare, comerțul Hansei nu poate formă o perioadă proprie în istoria comerțului universal al popoarelor moderne*. Despre comerțul Hansei se va vorbi cu ocazia expunerii activității comerciale din perioada italiană.

De altfel în evoluția economică, Hanseții nu au adus nimic nou; ba încă nici nu au putut să-și însușiască toate creațiunile Italienilor contemporani, în special nu și-au putut însuși, până la distrugerea Hansei, instituțiile de credit, create de Italieni, în această vreme. Dar deosebirea între comerțul Hansei germane și acel al orașelor italiene e mult mai mare; Hanseții fac un comerț de intermediari, Italienii dau lumii, din munca lor, cele mai superioare mărfuri ale vremii. Și cu aceasta trecem la o altă ordine de idei.

O industrie proprie creatoare, în cursul acelor 10 veacuri, de pe la al 5-lea până la al 16-lea, n'au avut nici Arabii și nici Hanseții. Hanseții n'au avut nici un fel de industrie; ei au schimbat numai mărfurile altora. Iar Arabii, unde au avut o industrie, ca în Bagdat, n'a fost a lor, căci ei n'au făcut decât să împrumute și să continue resturile unor munci mai vechi, din-

acele locuri. În alte locuri, unde au favorizat o dezvoltare industrială, ca în Spania, industria n'a mai fost a lor, ci a popoarelor care se nășteau sub stăpânirea lor. O civilizație și o cultură proprie a Hanseților n'a existat, după cum nu s'a născut nici odată vre-o cultură la un popor de intermediari și simpli speculanți. Iar Arabii nu au avut, decât o civilizație și o cultură de împrumut, fie că au moștenit-o dela popoarele cu un trecut mai strălucit și pe care le-au cucerit, fie că au imitat-o dela contemporani. Arabii au avut matematicieni și astronomi; dar matematica și astronomia au moștenit-o dela Grecii cei vechi. Artă arabă, este imitație bizantină. Și-au însușit însă cultura altora: au avut istorici de seamă, fără să fi trecut de stadiul povestitorilor, au avut economiști și financieri.

O civilizație proprie au însă în această vreme Bizantinii și apoi Italienii.

La Constantinopol se fundase o universitate încă dela 425 de către Teodosiu al II-lea și își ajunsese apogeul prin secolul al 11-lea și al 12-lea. Dar toată creația spiritului bizantin s'a mărginit la frământarea ideilor teologice. Câțiva istorici de seamă, aparținând familiilor împărătești, cum a fost *Constantin VII-lea Porfirogenitul* și *Ana Comnena*, ne-au transmis aproape toate știrile privitoare la viața imperiului bizantin. O creație proprie au făcut Bizantinii în artă, în special în arhitectură. Arabii din Damasc și Cordova imită arhitectura bizantină. Bisericele rusești de atunci și de mai târziu, precum și cele mai însemnate din bisericile și mănăstirile noastre sunt imitații de artă bizantină.

Dar toată această cultură bizantină nici nu se poate compara cu creațiunile artistice și literare ale Italienilor. Aici avem cea mai potrivita ocaziune să arătăm, *cât de strânsă legătură este între dezvoltarea economică și dezvoltarea culturală a unui popor*. Italienii ajunseseră de prin veacul al 13-lea până la al 16-lea, la cea mai mare prosperitate economică. Orașele italiene aveau sute de mii de locuitori, și în ele se acumulau bogății venite din toate părțile lumii. Am citat într'una din lucrările mele, cuvintele dogelui Veneției, *Mocenigo*, adresate concetățenilor săi, și e necesar să le repet acum: «Voi sunteți aceia, cărora tot pământul și toate mările le stau deschise. Sunteți artera tuturor bogățiilor. Voi aprovizionati lumea întreagă. Tot universul se interesează de prosperitatea voastră. Tot aurul din lume vine la voi».

Aceste cuvinte se potrivesc și pentru Florența, și pentru Genua, și pentru multe alte orașe din aceeași vreme.

Din această bogăție, care nu eră numai o bogăție de intermediari, ci se bază pe o producție industrială superioară, din

această bogăție materială se naște o bogăție sufletească, se naște o eră de creațiuni artistice, cu care numai vechia artă grecească se poate compara. Incepând din secolul al 13-lea și până la sfârșitul secolului al 16-lea, se întinde seria marilor poeți și literați, ca *Dante, Petrarca, Bocaccio*, mai apoi *Ariosto* și *Machivelli*, seria marilor arhitecți, ca *Brunelesco, Alberti*; seria marilor sculptori, ca *Ghilberti* și *Michel Angelo*; seria nemuritorilor pictori, ca *Boticelli, Belini*, mai apoi *Leonardo da Vinci, Raphael, Corregio* și *Titian*. Când știm că celebrii pictori, Belini și Titian, erau de formă, funcționari în vestita casă de negoț a Germanilor în Veneția, în *fondaco dei tedeschi*, numai spre a li se face posibilă libertatea spiritului în creațiunile lor artistice, vedem cât de directă este uneori legătura între dezvoltarea economică și cea culturală. *Și dacă urmărim această paralelă între dezvoltarea economică și culturală a Italienilor în special, nu înțelegem cum pot unii să separe aceste două elemente ale ridicării unui popor și să creadă că poate lua avânt spiritul creator al unui neam, câtă vreme nu s'a consolidat o bună stare materială.* D-lor, negustorul, industriașul și agricultorul, prin modestele lor silinți de fiecare zi, contribuiesc în continuu la dezvoltarea integrală a poporului lor.

Cu veacul al 16-lea, centrul comerțului universal se schimbă. Cele 2 fapte istorice, atât de cunoscute, întinderea stăpânirii turcești în Răsărit și descoperirea unor căi noi spre India, precum și descoperirea Americii, au adus în fruntea comerțului mondial, țările din Apusul Europei. Comerțul răsăritean se distruge, însemnătatea economică a Italienilor scade și cu ea se duc timpurile de glorie ale civilizației italiene, căci, după veacul al 16-lea, nu mai întâlnim artiști italieni cu însemnătate universală.

În Apus, în curs de 3 secole, întâietatea comercială o au rând pe rând, mai toate țările riverane, formând fiecare câte o perioadă în istoria comerțului mai nou. Ne mărginim să caracterizăm, cât se poate de scurt, aceste perioade, pentru că ele vor formă, în restul prelegerilor, obiectul special al preocupărilor noastre, și vom avea prin urmare ocaziunea să expunem tot ce socotim necesar. Acum dăm numai firul conducător.

De marile descoperiri dela sfârșitul secolului al 15-lea profită, într-o parte Portugezii și în altă parte Spaniolii. Portugezii își întind stăpânirea pe insulele de pe țărmul de vest și est al Africei, dar cu îngrijire specială, peste insulele din oceanul Indian, peste unele părți din India, peste mare parte din insulele Oceaniei, până ce dau de Spaniolii, care veniseră din cealaltă direcție. Spaniolii își întind stăpânirea peste o mare parte din America de Sud, începând cu Antilele, și vin prin Pacific, până la insulele Moluce, unde se ciocniseră cu Portugezii, și încearcă

să rezolve diferendul prin o interpretare a unei hotărâri a papei, care vrea să împartă lumea numai între Spanioli și Portugezi.

Produse noi și bogății necunoscute se aduc acum, pe drumuri noi, la Lisabona și în porturile spaniole. E o bogăție sporadică și pierdută numai decât, din cauza unei politici comerciale dezaastroase, dar e o bogăție, care dă un avânt vieții economice spaniole și portugheze și le ridică în fruntea popoarelor lumii, formând în istoria comerțului *perioada spaniolă și portugheză*.

Să accentuăm aici, numai una din urmările avântului economic spaniol și portugez, pentru a documenta și mai complet raporturile stabilite mai sus. Nici odată în istoria lor, Spaniolii și Portugezii nu s'au ridicat la o cultură mai înaltă, decât în veacul al 16-lea, spre sfârșit și la începutul veacului al 17-lea, adică tocmai în timpul și imediat după marea dezvoltare economică a lor. La sfârșitul secolului al 16-lea și la începutul celui de al 17-lea trăesc marii poeți și dramaturgi spanioli, cu renume universal, cum sunt *Cervantes*, *Lope de Vega*, *Calderon della Barca*; precum și pictorii celebri: *Velasquez* și mai ales *Murilo*. Iar marele poet al Portugaliei, *Camoëns*, trăește și moare în Goa, centrul posesiunilor portugeze din India.

Nici un veac n'a ținut era de mărire economică a Spaniolilor și Portugezilor. Cu veacul al 17-lea iau conducerea comerțului universal, **Olandezii**, cari își întemeiază un imperiu colonial, pe ruinele imperiului colonial al Portugezilor, și fac centrul posesiunilor lor întinse și bine organizate în Batavia din insula Iava. Ei sunt cari introduc cele mai moderne procedee de schimb și inaugurează o politică comercială, care a fost imitată și încă n'a dispărut complet din uzurile popoarelor de astăzi. În secolul al 17-lea, Olanda e cea mai bogată țară din lume, cea mai bine organizată și cea mai liberală. În secolul al 17-lea, Olanda cea mică are 5 Universități, la care veniau studenți din toate țările dimprejur. În acest timp, se ivesc marii artiști creatori ai școlii olandeze în pictură în special, dintre cari ajung renume universal: *Rubens* și *Rembrandt*.

Olanda e rivalizată și apoi înlocuită din rolul conducător în comerțul universal, nu din cauza greșelilor ei politice, dar din cauza luptelor, ce trebuia să ducă împotriva altor națiuni mult mai mari. Cu secolul al 17-lea se termină era olandeză.

Secolul al 18-lea e dominat de lupta de întâietate între Franța și Anglia, care începuseră să rivalizeze Olanda încă din cursul secolului al 17-lea. În cursul secolului al 18-lea, ambele au rolul conducător și nici Olanda nu este exclusă cu totul. Dar secolul al 18-lea se sfârșește cu epuizarea și înfrângerea Franței și consolidarea imperiului colonial al Angliei.

În a 2-a jumătate a secolului al 19-lea, Franța trece pe al

2-lea plan în comerțul mondial și în locul ei se ridică Germania. Incât, sfârșitul secolului al 19-lea și începutul celui de al 20-ea este dominat de o aptă grandioasă pentru supremația comercială în lume a Angliei și Germaniei. Problemele vieții comerciale contemporane sunt însă mult mai vaste, pentru a le rezumă în expresia de: «perioadă de supremație anglo-germană», sau cum se zice de unii anglo-germano-americani. Despre ele vom vorbi, la locul cuvenit, în prelegerile viitoare.

